

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
“ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ”



## НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія “Психологія і педагогіка”

В И П У С К 3

---

ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

---

ОБРІЇ ОСОБИСТІСНОГО БУТТЯ

---

ШКОЛА ЖИТТЄТВОРЧОСТІ:  
РОЗВИТОК ТА ВИХОВАННЯ

---

ДОСВІД І СПАДЩИНА

---

ПРИКЛАДНА ПСИХОЛОГІЯ

---

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

---

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Острого, 2002



## СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

*В статті изложено опыт системного анализа к сущности феномена психологической культуры учителя начальной школы в психологическом и педагогическом аспектах.*

В нинішніх умовах перебудови системи шкільної освіти, зокрема її початкової ланки, особливо актуалізується питання щодо розвитку рівня психологічної культури особистості вчителя, який здатний працювати на ниві особистісно зорієнтованого навчання. Підготувати такого вчителя лише за роки навчання у вищому навчальному закладі дуже важко через пануючу академічність у викладанні психологічного циклу дисциплін та їх відірваність від педагогічної практики. Тому необхідно постійно підвищувати рівень його психологічної майстерності вчителів у процесі професійної діяльності та післядипломної підготовки.

Відповідальні завдання побудови нової національної школи зможе реалізувати той педагог, який не лише належним чином професійно підготовлений, а й здатний постійно, впродовж усього життя підвищувати свою майстерність, вдосконалювати психологічну культуру. Про це вдало сказав В.О.Сухомлинський: “Через 3-5 років після закінчення вузу вчитель повинен знати в 3, в 5, в 10 разів більше, ніж знав він у перший рік своєї роботи. Якщо цього не буде, учні будуть приречені на зубріння і отупіння” [1, с.277].

Аналіз характеру взаємозв'язку діяльності та особистості, здійснений психологами дає підстави вважати, що активність, яка виявляється у формі поведінки та діяльності, є однією з важливих психологічних характеристик особистості. Узагальнюючи відповідні погляди П.К.Анохіна, М.О.Бернштейна, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, Ф.Лерша, О.Р.Лурії, С.Л.Рубінштейна, В.М.Русалова та інших дослідників, можна зазначити, що діяльність становить базовий вимір багатоваріантної структури особистості.

Зв'язок між діяльністю та особистістю був найбільш чітко досліджений О.М.Леонтьєвим, який основу особистості людини вбачав в сукупності її суспільних за своєю природою ставлень до світу, що реалізуються діяльністю, точніше розмаїттям діяльностей особистості. Сукупність діяльностей, що їх реалізує особистість, творить зв'язок індивіда зі світом, і це стає основним параметром особистості [2, с.44].

Одним із найважливіших положень діяльнісного підходу О.М.Леонтьєва до особистості є визнання того факту, що особистість не може розвиватись у межах лише задоволення потреб. Однією з головних ознак розвитку особистості, самої суті особистості визначається її здатність до продуктивної діяльності, творчості, досягнення нею суспільно і особистісно значущих результатів [2, с.51].

На думку Г.С.Костюка, найбільш продуктивним у процесі розкриття психологічної проблеми особистості є підхід, що спирається на аналіз її діяльності. Видатний український психолог стверджував, що структура особистості повинна розглядатись не лише в діяльнісному (горизонтальному), а й у змістовно-психологічному (вертикальному) плані. Вона є дуже складним ієрархічним утворенням, до якого входять підструктури різної онтогенетичної давності, котрі включаються до загальної організації особистості як суб'єкта діяльності [3, с.20]. В цьому плані він погоджується з поглядами на особистість відомого німецького психолога І.Лерша, що особистість слід розглядати як складну систему, в якій диференціюються та інтегруються психічні властивості, що розвиваються в індивіді під впливом соціальних факторів в умовах здійснення ним діяльності.

Так, за поглядами Г.С.Костюка, “вертикальні” психологічні властивості особистості, що належать до різних її підструктур, мають, незважаючи на збіжності між ними, загальні горизонтальні діяльнісні риси.

За К.К.Платоновим, розвиток особистості у “горизонтальному” та “вертикальному” вимірах – це єдиний процес. Будь-яка психічна функція “горизонтального” ряду залишає свої сліди у “вертикальному” ряді нашарувань, диспозицій і навпаки [4, с.51].

Ці та інші погляди на структуру особистості дозволили В.В.Рибалці здійснити синтез теоретичної структурно-функціональної моделі психологічної структури особистості, яку ми вважаємо найвідповіднішою до завдань нашого дослідження психологічної культури вчителя [5, с.41].

На основі концепції тривимірної психологічної структури особистості психологічну культуру вчителя початкової школи доцільно розглядати як багатоаспектну, інтегративну професійно значущу характеристику вчителя в єдності її структурно-особистісного та діяльнісного рівнів. Ґрунтуючись на вищенаведених позиціях, до системи структурно-особистісного рівня ми відносимо наступні підструктури – здатність до міжособистісного спілкування, особистісно-розвивальна спрямованість, характерологічна розвинутість, самосвідомість зі своєю центральною складовою – психологічною рефлексією поведінки; психологічна компетентність як результат ефективного засвоєння і використання психологічних знань, умінь та навичок, що є змістовою основою психологічної культури особистості; інтелектуально-психологічні процеси; психологічне сприймання, уява, що ґрунтуються на певній індивідуально-психофізіологічній базі особистості (тип темпераменту, стать, вікові особливості, здоров'я).



Діяльнісний рівень розвитку психологічної культури вчителя початкової школи включає такі компоненти, як гуманістично-мотиваційний, когнітивно-психологічний, проблемно-цілеспрямований, творчо-результативний, емотивно-естетичний.

Розглядаючи детальніше вищенаведені підструктури, слід зауважити, що дуже важливо в початковій ланці навчально-виховного процесу здійснювати не одностороннє навчання норм та правил, тобто завдання вчителя не “вчити”, а “жити з дітьми”, керувати процесом спілкування дітей у конкретних умовах повсякденного життя, беручи в ньому особисту участь. Характер спілкування з учителем значно впливає на формування не лише провідної діяльності учіння, а й моральних якостей молодшого школяра [6, с.170]. Саме тому вчителі початкової школи необхідно володіти високою здатністю до міжособистісного спілкування.

Підструктура особистісно-розвивальної спрямованості орієнтує інтелектуально-психологічну активність особистості вчителя початкової школи у складній сукупності соціальних, моральних, духовних норм, установок, ідеалів. У той же час, останні не лише засвоюються в ході наслідування прикладів великих гуманістів, а й формуються особистістю в процесі власних інтелектуально-психологічних пошуків. Отже, ці дві підструктури тісно взаємозв'язані між собою. Такий характер зв'язків властивий усім підструктурам особистісного рівня розвитку психологічної культури вчителя початкової школи.

Центральною серед структур вищезгаданого рівня слід вважати підструктуру самосвідомості зі своєю ваговою складовою – психологічною рефлексією поведінки. Саме завдяки їй здійснюється рефлексивна організація власної інтелектуально-творчої діяльності, оцінка та самооцінка дій особистості вчителя початкової школи, в ході якої народжуються внутрішні суперечності як стимули самоорганізації та самовдосконалення, тобто джерела саморуку в процесі розвитку психологічної культури вчителя початкової школи.

Взаємозв'язок між підструктурами виявляється і в тому, що кожна з них диференціюється на одні й ті ж компоненти педагогічної діяльності, яку вони функціонально забезпечують. Це стосується всіх підструктур структурно-особистісного рівня. Найбільш виразно згадана диференція виявляється у здатності до міжособистісного спілкування, психологічній компетентності як результату ефективного засвоєння і використання психологічних знань, умінь, навичок та психологічній рефлексії поведінки особистості вчителя початкової школи.

Якщо проаналізувати ту ж підструктуру особистісно-розвивальної спрямованості у діяльнісному аспекті, то природньо, насамперед, вирізнити в ній такий вихідний гуманістично-мотиваційний компонент, як потреба у особистісно зорієнтованій педагогічній діяльності. Когнітивно-психологічному компоненту відповідає широта інтересів до психологічних знань, умінь, навичок; проблемно-цілеспрямованості

компоненту – схильність як фактор визначення пріоритету тих чи інших особистісно-розвивальних цілей, задумів, планів; творчо-результативному компоненту – потяг до творчості, завдяки якому мотиваційно забезпечується досягнення творчого результату. І, нарешті, логічно виявляти емотивно-естетичні компоненти як почуття – мотиви, які значною мірою визначають напрям психологічно-культурних пошуків ще до їх раціональної оцінки.

Значною є також роль компонентів діяльнісного рівня розвитку педагогічної культури вчителя початкової школи підструктури здатності до міжособистісного спілкування в навчально-виховному процесі – особливо якщо враховувати взаємозв'язки цієї підструктури з підструктурами психологічної компетентності, особистісно-розвивальної спрямованості, характерологічної розвиненості особистості вчителя початкової школи.

Таким чином, у системному контексті всі взаємозв'язки між підструктурами та їх компонентами в теоретичній структурно-функціональній моделі психологічної культури вчителя початкової школи належать до паритетного типу, оскільки без жодного елемента неможливе функціонування всієї моделі. Однак, у такій системі, як психологічна культура особистості вчителя початкової школи, усі елементи знаходяться у розвитку.

Внаслідок нерівномірності цього процесу різні підструктури та їх компоненти можуть бути розвинуті сильніше або слабше. Однак складний характер взаємозв'язків між елементами теоретичної структурно-функціональної моделі психологічної культури вчителя початкової школи поки що мало вивчений і потребує спеціального дослідження.

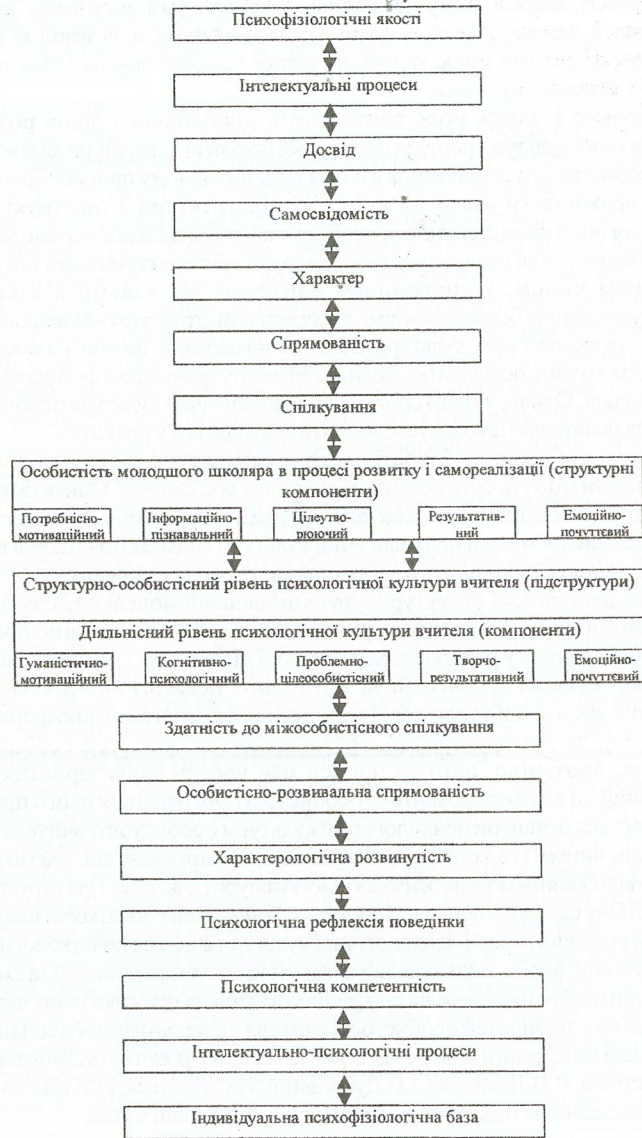
Сенс дворівневої структурно-функціональної моделі полягає в тому, що кожний компонент структурно-особистісного рівня здійснює свій системний внесок у регуляцію педагогічної діяльності. І, навпаки, вимоги щодо ефективної організації та здійснення педагогічної діяльності в сучасних умовах побудови нової національної школи постійно формують порівневу, за підструктурами, організацію властивостей особистості вчителя. Зрозуміло, що цей процес має часову характеристику, він залучений до вікового розвитку особистості. Як наслідок цього процесу відбувається розвиток психологічної культури особистості вчителя.

Таким чином, із врахуванням вищенаведеної аргументації маємо змогу наочно відобразити модель психологічної культури (див. табл. 1) та структурно-особистісну складову психологічної культури вчителя початкової школи.

При розробці моделі психологічної культури вчителя початкової школи був вивчений, вирізнений, специфікований та систематизований за схемою структури особистості перелік професійно важливих психологічних якостей, спеціальних здібностей особистості вчителя до педагогічної діяльності в початковій ланці освіти. Джерелом їх вивчення стали роботи Л.С.Виготського, Г.С.Костюка, В.В.Давидова, І.В.Дубровіної, Н.С.Лейтеса, Н.Я.Савченко та інших дослідників педагогічної діяльності в початковій школі.



Таблиця 1. Модель психологічної культури вчителя початкової школи



Таблиця 2. Структурно-особистісна складова психологічної культури вчителя (спеціальні психологічні якості особистості педагога)

Діяльнісний рівень	Гуманістично-мотиваційний	Когнітивно-психологічний	Проблемно-цілювальний	Творчо-результативний	Емоційно-естетичний
Структурно-особистісний рівень	Міжособистісне спілкування	Особистісно-розвивальна спрямованість	Характерологічна розвинутість	Психологічна рефлексія поведінки	Психологічна компетентність
	Інтелектуально-психологічні процеси	Індивідуальна психофізіологічна база			
	Потреба в новій психологічній інформації у спілкуванні з освіченими людьми	Здатність до пошуку та обговорення наукової психологічної інформації	Здатність до систематизації фактів, до ведення предиктивних спостережень, щодо особистісного розвитку учнів	Здатність впливати на формування особистості дитини	Психологічно культурне ставлення до особистості учня
	Бажання поглиблювати психологічну ерудицію щодо особистісно-орієнтованих педагогічних технологій	Інтерес до психологічних засад професійної активності	Схильність до відкриття до норм моралі, культури особистості	Прагнення досягти нових творчих результатів у педагогічній діяльності	Почуття гармонії, досконалості, добра
	Зацікавленість	Допитливість	Цілеспрямованість	Впливовість	Почуття толерантності, терпимість
	Потреба у самодосконаленні рівня розвитку психологічної культури вчителя початкової школи	Здатність до пошуку шляхів самодосконалення	Здатність розробити програму самовдосконалення рівня психологічної культури	Значність ефективно виконувати намічену програму самовдосконалення, контролювати хід її реалізації	Почуття задоволення від самоудосконалення власної психологічної культури



Психологічна компетентність	Стійке бажання набути нові психологічні знання, розвивати вміння та навички, підвищувати психологічну компетентність	Здатність розширювати, розвивати психологічні знання, розвивати вміння та навички	Вміння досліджувати, вивчати психологічні закономірності формування особистості учня	Здатність мобілізувати власний педагогічний досвід з метою вирішення певної педагогічної проблеми	Почуття задоволення від набутої психологічної компетентності в педагогічній діяльності
Інтелектуально-психологічні процеси	Інтерес до оригінальних психологічних проблем, питань, протиріч	Сприятливість до нових відкриттів, до розкожен між прийнятими педагогічними поясненнями і новими фактами	Здатність до встановлення психологічних закономірностей у процесі вивчення, дослідження педагогічної проблеми	Здатність конкретизувати поняття, закономірностей у педагогічній діяльності	Вразливість, емпатія, емоційна стійкість при напруженому творчому педагогічному пошуку
Індивідуально-психологічна база	Орієнтовно-дослідницькі рефлексорні реакції (за І.П.Павловим), які сприяють творчому формуванню мотивацій педагогічної діяльності	Чутливість та внутрішність (орієнтовно, за В.М.Русаловим) сприймаючих органів нервової системи, які забезпечують виділення значущих елементів об'єктивної дійсності та тривалу роботу з ними	Рухомість, пластичність нервової системи	Сила процесів збудження та гальмування нервової системи, що визначають працездатність, результативність, старанність, темп (за В.М.Русаловим)	Емоційність як психологічний показник процесу розуміння і підтримання результату, що забезпечує зворотний зв'язок у системі організації педагогічної діяльності (за В.М.Русаловим)

На сучасному етапі розвитку початкової школи її педагоги повинні оволодіти психологією такою мірою, щоб, по-перше, самостійно "на рівні" актуальних психологічних знань про закони пізнавальної діяльності учнів будувати викладання навчальних предметів, керувати пізнавальною діяльністю молодших школярів в процесі засвоєння того чи іншого предмета; по-друге, на основі сучасних уявлень про закони формування особистості дитини здійснювати її виховання в процесі навчання; по-третє, на основі знання законів і методів диференційної психології здійснювати діагностику здібностей учнів, забезпечити особистісний підхід до кожного школяра; по-четверте, на основі досягнень соціальної психології керувати особистими взаєминами учнів, осмислювати й визначати стиль власного спілкування з дітьми, їх батьками, вчителями; по-п'яте, на основі загальної психологічної ерудиції проводити роботу з психологічної освіти молодших школярів і батьків.

Вищезгадане складає зовсім не повний перелік завдань, які на сьогоднішній день необхідно вирішувати вчителю початкової школи. Для цього він повинен володіти високою психологічною культурою, яку ми розглядаємо як умову професійної педагогічної майстерності педагога.

Таким чином, сучасна стратегія побудови навчально-виховного процесу початкової школи має визначитися науковим розумінням внутрішніх закономірностей функціонування і розвитку особистості молодшого школяра в онтогенезі. Педагог повинен володіти дійсно науковими знаннями не лише внутрішнього світу, а й індивідуальними особливостями кожної дитини, адже в будь-якій психологічній закономірності відображений спосіб керування певним психічним явищем, спосіб його виникнення і становлення.

### Література

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. - К.: Рад. Школа, 1979. - Т. 1. - 654с.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1977. - 304с.
3. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. - К.: Рад. школа, 1989. - 608с.
4. Платонов К.К. Структура развития личности. - М.: Наука, 1986. - 256с.
5. Рибалка В.В. Психология развития творческой личности: Навч. посібник. - К.: ІЗММ, 1996. - 236с.
6. Вікова психологія/ За ред. Г.С.Костюка. - К.: Рад. школа, 1976. - 270с.

*The system approach to essence of phenomenon of she teacher's psychological culture in pedagogical and psychological aspects is considered in this article.*